

V socialistické společnosti, v níž byly odstraněny antagonistické rozdíly mezi třídami, dochází k postupnému odstraňování podstatných rozdílů v životním způsobu tříd a velkých sociálních skupin. V procesu homogenizace se relativně zvyšuje význam dalších sociálních, lokálních a demografických charakteristik, které na sebe váží část reziduí třídně determinovaných rozdílů životního způsobu a stávají se nositeli existujících vnitrotřídních diferencí. V této souvislosti vzrůstá zejména význam demografických charakteristik (věku a pohlaví), na něž se do značné míry váže způsob a časové vymezení zapojení jedince do celospolečenských struktur, především do procesu ekonomické a biologické reprodukce společnosti.

Zespolečenštění výrobních prostředků a rozvoj socialistické velkovýroby podstatným způsobem změnila zapojení jedince do procesu ekonomické reprodukce. Naprostá většina práceschopného obyvatelstva se po rozsáhlé období středního věku účastní celospolečenského výrobního procesu. Tato účast je poměrně jednoznačně vymezena věkovými hranicemi a to jak v období ukončení, tak stále výrazněji také v období nástupu do pracovního procesu, což je jeden z podstatných sociálních důsledků prodlužování školní docházky, zvyšování vzdělanosti a kvalifikační úrovně všech skupin obyvatelstva.

Proces mezitřídní homogenizace, projevující se mimo jiné i ve vysoké míře vzdělanosti a profesionální heterogenity současných rodin, se promítá i do proměn jejich funkcí. Dochází především k dovršení procesu redukce výrobní složky (její dříve základní) ekonomické funkce na činnosti určené především pro osobní spotřebu rodiny [Šolcová 1976: 76]. Součástí posunu ekonomické funkce je zesílení jejích spotřebních funkcí. Zvyšování životní úrovně je v mnoha aspektech jedinci zprostředkováno právě na úrovni rodiny, a to nikoliv pouze v případě saturace základních, ale také rozvojových potřeb (například v oblasti trávení volného času). Její rozvoj jako spotřební jednotky je doprovázen rychlým mezitřídním a meziskupinovým transferem modelů spotřebního chování (např. v oblasti vybavenosti domácnosti, bytového zařízení, automobilismu, chataření, způsobu trávení dovolených ap.).

Omezení výrobní funkce se projevuje mimo jiné také v zásadním oddělení profesionální činnosti od práce v rodině a domácnosti, a to jak v jejích časové tak prostorové dimenzi (což se v minulosti týkalo pouze dělníků a zaměstnanců a zpravidla se neuplatňovalo například v životním způsobu rolníků, drobných živnostníků, maloburžoazie a některých dalších vrstev společnosti). Čas vázaný na rodinu a domácnost se tak stává převážně nepracovním časem, který je spotřebováván buď na péči o domácnost, nebo jako volný čas. Tato vazba rodinného prostředí a nepracovního času platí dnes pro všechny třídy a sociální skupiny, i když v jejím rámci dochází jak k rozdílům v celkové sumě času, tak především k jeho velmi diferencovanému „vnitřnímu přerozdělení“.

Míra rozdílů je podmíněna i probíhajícími posuny v chápání významu rodiny. I když nelze opomíjet její ekonomickou funkci, stále výraznější dominantou se postupně stává výchova dětí a vytváření sociálního a emocionálního zázemí, což nachází svůj odraz nejen ve způsobu trávení volného času (značná část volnočasových aktivit má výrazně rodinný charakter), ale také v provozních činnostech rodiny a domácnosti. Nové momenty jsou ve společenském vědomí i každodenní praxi konfrontovány s tradičními sociálně, třídně i kulturně diferencovanými vzory, přičemž v různých typech rodin (z hlediska jejich sociálního profilu) se setkáváme s odlišnou tradicí rodinného života, s různým akcentem bytu, péče o děti apod. Suma mimopracovního času, která je věnována provozním činnostem v konkrétní domácnosti, proto neodpovídá vždy nezbytným časovým nárokům. Její provoz je obohacován jednak činnostmi vykonávanými jako výraz vztahu k ostatním členům rodiny, jednak činnostmi, které vyplývají z tradičních vzorů „rodinného hospodaření“ (specifikujících role muže a ženy) i z rozdílů ve vybavení domácnosti.

Rozsáhlý systém sociálních jistot, vázaných jak na právní vymezení práce, tak na celospolečensky uplatňovanou péči o rodinu a zdravotní péči, eliminoval v socialistické společnosti celou řadu ekonomických a sociálních bariér, jež v minulosti buď přímo znemožňovaly nebo značně oddalovaly její založení. V současné době uzavírá sňatek naprostá většina příslušníků všech sociálně třídních skupin a volba partnera je podstatně méně podmíněna požadavkem sociálně třídní homogenity manželů. V roce 1970 bylo podle Sčítání lidu ve věkové kategorii 25—39letých ženatých či vdaných 88,4 % mužů a 88,8 % žen. Ve skupině 30—39letých středoškolaček mělo 42 % stejně vzdělané partnery, 22 % s vyšším a 36 % s nižším vzděláním. Uzavření sňatku je zpravidla také datováno do nižších věkových kategorií snoubenců, a to ve všech sociálních skupinách. Zatímco dnešní 50—60leté ženy se vdávaly ještě v průměru v 25 letech (středoškolačky a vysokoškolačky v 27 letech), činí dnešní průměr 20 let u středoškolaček a u vysokoškolaček 21—22 let [Večerník, Vítečková 1976: 53]. Mezitřídní homogenizace startu rodinného cyklu je současně provázána rostoucí shodou v časovém vymezení jeho jednotlivých fází, které jsou vázány na počet dětí a časovou následnost jejich narození. Současná regulace počtu dětí, snižování podílu rodin bezdětných i rodin s více než 3 dětmi vede k obdobné temporalizaci rodinných cyklů příslušníků různých sociálně třídních skupin. [1] V současné době se ženám ve věku do 24 let rodí zhruba 60 % dětí, do 29 let 86 % dětí a do 35 let 96 % všech dětí narozených v určitém roce [Demografická statistika 1975].

Homogenizace průběhu životního cyklu příslušníků jednotlivých sociálně třídních skupin (vázaná na homogenizaci fází ekonomického i rodinného cyklu, včetně sjednocování časových mezníků těchto cyklů) se stává hybným momentem dalšího snižování podstatných rozdílů životního způsobu tříd. Postupující vyrovnávání životních podmínek a životních situací typických pro jednotlivé fáze životního cyklu příslušníků sociálně třídních skupin vytváří předpoklady pro usnadňování a urychlování celospolečensky řízeného procesu

(1) Například v roce 1970 bylo v manželstvích trvajících 5—9 let v ČSR v průměru 1,53 dětí, z toho v rodinách žen se základním vzděláním 1,65 a v rodinách vysokoškolaček 1,28. V manželstvích trvajících 40 let a více bylo v průměru 2,31 dětí — v rodinách žen se základním vzděláním 2,38 a v rodinách vysokoškolaček 1,35. Analogická data ze

SSR uvádějí průměrný počet dětí v rodinách trvajících 5—9 let 1,91, z toho ženy se základním vzděláním 2,06, vysokoškolačky 1,50. U manželství trvajících 40 let a více bylo v průměru 3,63 dětí, z toho 3,62 u žen se základním vzděláním a 1,77 v rodinách vysokoškolaček [Sčítání 1970].

regulace životního způsobu tříd, pronikání inovačních prvků do způsobu chování i hodnotových modelů.

Struktura využití času ve věkových skupinách

Zaměříme-li se na strukturu každodenních činností jako na ukazatel charakterizující v základních obrysech životní způsob v socialistické společnosti, jeho proměny a vnitřní diferenciaci, ukazuje se zásadní závislost na demografických charakteristikách, především na pohlaví a věku. Základní osou je rozdělení času mezi práci, rodinu a volný čas. Vliv vzájemně i protichůdně působících tlaků na rozdělení času se neprojevuje pouze v rovině každodenního chování, ale právě tak — a se stejnou závažností — ve sféře vědomí, strukturách reálných a aspirovaných hodnot.

Ve *výzkumu časových rozpočtů Pražanů* byly shromážděny údaje o využití času v průběhu jednoho týdne na výběrovém souboru domácností dělníků a zaměstnanců [Vítečková 1977: 333]. I když dosud nebyl proveden důkladnější rozbor struktury časového fondu dotázaných z hlediska jednotlivých fází životního cyklu, statistická analýza struktur činností podle věkových skupin ukazuje vzájemnou souvislost věkového zařazení a fáze životního cyklu (tabulka 1). Tato vazba se projevuje shodně v základních rysech časového fondu dělníků i zaměstnanců, avšak má u mužů a žen odlišný průběh, počínaje založením rodiny (tabulka 2).

U struktury činností dospívajících dětí a mládeže se sociální souvislosti mužské a ženské role projevují spíše ve vnitřní diferenciaci způsobu trávení volného času. Rozdělení času práce a rodinných činností ovlivňují pouze do určité míry, a to především u srovnatelných kategorií studentů, kde nebyla prokázána téměř žádná diferenciacie časových struktur podle pohlaví [Rendlová 1978]. *Po založení rodiny dochází k zásadní diferenciaci struktur činností mužů a žen, která se dosud jednoznačně váže na dělbu rodinných rolí. Nerovnoměrné rozdělení činností a především celkové sumy času v domácnosti vedou k formování odlišných způsobů chování, k diferencovanému startu i průběhu životních cyklů mužů a žen.* I když v jednotlivých věkových kategoriích dochází ke změnám struktur činností, základní vliv mužských a ženských rolí na strukturu využití času není v zásadě eliminován.

Pro mladou generaci, především mladé ženy, znamená založení rodiny natolik výraznou změnu životního rytmu i stylu, že struktura činností realizovaná v této době se mnohdy dostává téměř do kontrapozice k předcházejícím převažujícím způsobům chování. Snižování věku rodinného startu (u mužů v průměru 24 let, u žen 21 let [Pohyb 1977]) je provázeno řadou sociálních skutečností, které významně ovlivňují nejen tuto fázi životního cyklu, ale mnohdy rozhodují o dalším osudu rodiny. Charakteristickým rysem tohoto období je kumulace podstatných životních situací v relativě krátkém časovém sledu. (2) Základním faktem, který formuje celou strukturu činností v této

(2) Jmenujme například těsnou návaznost startu rodinného a ekonomického cyklu některých skupin mládeže (stále častějším jevem se stávají studentská manželství), dále řešení bytové situace mladé rodiny, spojené s vysokými finančními náklady, které

jsou ještě zesilovány potřebou dosáhnout co nejrychleji standardu vybavenosti domácnosti a zachovat některé rysy spotřebního chování svobodné mládeže — například výdaje na kulturu, vybavení pro volný čas apod.

Tabulka 1. Převažující fáze životního cyklu ve věkových skupinách mužů a žen

		15 - 19	20 - 24	25 - 29	30 - 39	40 - 54	55 - 59	60 a více
M u ž i :								
Typ ekonomické aktivity:	student, učeň	e k o n o m i c k y a k t i v n í						důchodce
Rodinný stav:	svobodný	svobodný	z e n a t ý					vdovec
Počet nezaopatřených dětí:	bez dětí	bez dětí	1-2 děti	2 děti	2 děti	nemá nezaopatřené děti		
Věk nejmladšího dítěte:			do 3 let	6-15 let	starší 15 let	narození vnuků		
Ž e n y :								
Typ ekonomické aktivity:	student, učeň	e k o n o m i c k y a k t i v n í					důchodce	důchodce
Rodinný stav:	svobodná			v d a n a				vdova
Počet nezaopatřených dětí:	bez dětí	1-2 děti	2 děti	2 děti	2 děti	nemá nezaopatřené děti		
Věk nejmladšího dítěte:		do 3 let	3-6 let	6-15 let	starší 15 let	narození vnuků		

Poznámka: Údaje v tabulce označují převažující typy životní situace věkových skupin ve výzkumu časových rozpočtů Pražanů a jsou korigovány věkovým začleněním sledovaných ukazatelů v demografických statistikách (Polýb 1977).

Tabulka 2. Struktura týdenního časového fondu dělníků a zaměstnanců podle pohlaví a věku (v hodinách)

Skupiny činností	Dělníci				Muži				Zaměstnanci				Dělnice				Ženy				Zaměstnankyně			
	20-24	25-29	30-39	40-54	20-24	25-29	30-39	40-54	20-24	25-29	30-39	40-54	20-24	25-29	30-39	40-54	20-24	25-29	30-39	40-54	20-24	25-29	30-39	40-54
Práce a čas na pracovišti	45,7	45,5	50,0	46,5	42,9	40,7	41,1	43,3	37,7	32,6	30,3	40,5	33,9	34,6	37,5	39,7								
Doprava	11,4	10,9	9,9	10,8	10,4	11,7	11,4	11,4	8,6	8,1	8,1	9,5	10,3	10,2	9,4	10,0								
Domácnost, služby	7,6	10,8	9,5	13,2	9,7	12,2	14,2	12,0	18,2	32,9	33,7	27,2	18,0	25,8	26,7	26,5								
v tom — fyzická péče o děti	0,8	1,6	0,7	0,1	0,1	1,2	1,7	0,3	3,3	7;	4,3	1,0	2,7	3,9	3,1	0,8								
— příprava jídla	1,3	1,7	1,3	1,8	1,3	1,4	2,4	1,6	4,2	9,5	12,6	10,3	5,6	9,1	9,9	10,5								
— péče o prádlo, obuv	0,5	0,6	0,1	0,3	0,2	0,4	0,5	0,4	1,6	4,2	5,0	5,0	2,3	3,5	4,1	4,5								
Biologicko-fyziologické potřeby	66,1	64,0	65,5	65,3	67,8	66,7	66,0	65,9	71,2	63,1	66,6	62,2	71,2	68,3	66,1	63,5								
Studium a participace	1,9	3,7	1,8	1,6	5,0	3,9	3,1	4,1	4,3	0,2	0,2	0,8	2,2	2,1	1,9	1,8								
Technické a manuální aktivity	1,5	1,5	3,1	3,5	3,1	2,7	4,3	4,0	3,1	4,2	4,5	3,9	3,6	3,3	3,0	4,5								
Pohybové aktivity	69	5,8	5,0	3,4	5,1	5,8	3,7	3,2	4,6	4,0	3,3	3,0	4,5	4,1	3,2	2,5								
Účast na kultuře	15,6	13,2	12,9	13,2	11,9	11,7	12,4	12,9	10,3	13,7	10,6	12,2	14,1	9,8	9,3	10,5								
Sociální kontakty	7,3	9,1	7,3	5,9	7,7	9,1	8,2	6,5	8,1	6,3	7,6	4,7	6,9	7,5	6,9	4,7								
v tom — rozhovory s dětmi	1,0	0,9	2,3	0,6	0,9	1,9	2,4	1,2	2,3	0,9	2,1	1,0	0,8	1,3	2,2	0,9								
Ostatní aktivity	4,0	3,5	3,0	4,6	4,4	3,5	3,6	4,7	1,9	2,9	3,1	4,0	3,3	2,3	4,0	4,3								
Volný čas celkem	37,2	36,8	33,1	32,2	37,2	36,7	35,3	35,4	32,3	31,3	29,3	28,6	34,6	29,1	28,3	28,3								

Pramen: Struktura týdenního časového fondu Pražanů na jaře 1976, ČSÚ, ÚFS ČSAV 1977.

počáteční fázi je však narození prvního dítěte.(3)

Rozdělení času 20—24letých žen, uvedené v tabulce 2, je dostatečnou ilustrací této fáze životního cyklu. Po založení rodiny dochází k podstatnému nárůstu času péče o domácnost. (Středoškolské studentky věnují domácím pracím 8 hodin týdně, učnice 14 hodin týdně.) Dominantou rodinných činností se však stává péče o dítě; ostatní jsou ve srovnání s dalšími fázemi rodinného cyklu minimalizovány. Časová struktura činností mladých matek svědčí o značném tlaku nutných prací v domácnosti a současně o určité snaze zachovat některé rysy životního způsobu mládeže připravující se na povolání, například způsob trávení volného času. Teprve ve skupině 25—29letých žen se začíná uplatňovat model činností v domácnosti odpovídající více tradici. I když dále roste fyzická péče o dítě a hry a zaměstnání s dětmi, více se prosazuje vaření a běžná údržba domácnosti, které spolu s růstem času věnovaného dětem podstatně zvyšují celkovou sumu domácích činností. Obvykle je již zvládnut první nápor začínající domácnosti s malým dítětem a stabilizuje se nový model rodinného života, který především pro dělnice znamená zvýšení času pro domácnost (celkem 33 hodin týdně), snížení kvantity a zřejmě i kvality trávení volného času a podstatné omezení pracovní aktivity (35 hodin týdně). Tlak nových životních situací na časový fond ženy se projevuje také u zaměstnankyň ve věku 25—29 let, jeho efekt je však méně výrazný (domácnosti věnují celkem 26 hodin týdně). Je zřejmě zčásti korigován uvědomováním potřebou ekonomické aktivity, které se zaměstnankyně začínají více věnovat již v této věkové skupině.

Zatímco u mladých žen znamená první fáze rodinného cyklu výraznou změnu každodenního života, do celkového časového fondu mladých mužů se tlak rodiny a domácnosti příliš nepromítá. Projevuje se poněkud později, zhruba mezi 25—29 lety. Celkový nárůst času domácích prací u mužů činí cca 3 hodiny týdně a je zčásti spotřebován na pomoc při fyzické péči o dítě. *V mladém rodině, v níž dominantou zůstává péče o děti v raném věku, dochází ke koncipování základního vzorce chování partnerů, a to jak ve vzájemné dělbě rodinných činností a v nich se projevující kvalitě mezilidských vztahů, tak v za komponování vztahů k dětem do modelu rodinného života.*

Dovršení 30 let věku je zpravidla ukončením procesu začleňování mladé generace do celospolečenských struktur. Všechny sociální skupiny mládeže (včetně vysokoškolsky vzdělané mládeže) prošly počátečním obdobím praxe. Pracovní aktivita se stává stabilizovanou součástí životního způsobu, což se projevuje nejen v rovině činností, ale i hodnotových orientací a aspirací. Stabilizuje se životní úroveň rodiny a toto vše se promítá i do struktury činností mužů a žen. *V období středního věku (30—39 let) dochází k sjednocení fázi životního cyklu mužů a žen a také k vyrovnaní posunů spojených s věkem startu ekonomického a rodinného startu různých sociálních skupin.* Ve struktuře činností se začíná výrazně projevovat existence stabilizovaného modelu rodinného života. Čas domácích prací dělnic (34 hodin týdně) a zaměstnankyň (27 hodin) již dále neroste. Ve vnitřní struktuře domácích prací dochází ke snížení času péče o děti a posílení tradičních ženských prací. Také celková suma volného času se udržuje zhruba na úrovni dosažené v předcházející fázi rodinného cyklu (cca 29 hodin). Ekonomická aktivita se v tomto věkovém ob-

(3) Například v roce 1974 se v ČSSR narodilo 50 % všech dětí prvního pořadí do 9 měsíců po uzavření manželství a celkem 84 % do 2 let. Do

4 let trvání manželství se současně narodila více než polovina dětí druhého pořadí (Pohyb 1977).

dobí zvyšuje pouze u zaměstnankyň (38 hodin týdně). U mužů zůstává stabilní nebo mírně roste čas domácích prací (12—14 hodin), většinou ovšem v souvislosti s růstem času typicky mužských činností, vyplývajících z dosažení plného vybavení domácnosti, především pořízení auta a chaty. Čas věnovaný dětem, hrám a zaměstnání s dětmi dosahuje u 30—39letých mužů svého vrcholu (2,5 hodiny týdně) v průběhu celého životního cyklu.

Celospolečensky podmíněné posuny v chápání významu současné rodiny, do nichž se promítá působení tradičních vzorů, jsou vedle reálných nároků provozu domácnosti jednou z příčin vysoké spotřeby času pro rodinu a domácnost. Omezení výrobní funkce rodiny, spojené s lokalizací pracovní aktivity mimo byt a jeho bezprostřední okolí, a s tím související oddělení času práce od ostatních činností, jsou historickým mezníkem, od něhož se začíná vyvíjet oddělený komplex činností péče o domácnost a rodinu. Snižování času práce a vyvazování ze sociálních a ekonomických tlaků je provázáno růstem času věnovaného rodině. *V socialistické společnosti se rozvinutý model rodinného života stal součástí životního způsobu většiny sociálních skupin, s výjimkou některých marginálních skupin obyvatelstva.* Rodina je v systému hodnot považována za jednu z nejpodstatnějších vazeb současného člověka. Tento vliv je patrný zvláště ve starším středním věku, 40—54 let, kdy se rodinný cyklus dostává do poslední fáze života rodiny s dětmi, které v tomto období již zpravidla překročily věk 15 let. Ve struktuře každodenních činností rodičů dochází k minimalizaci činností vázaných bezprostředně na děti. Ušetřený čas žen je vynaložen zčásti na intenzivnější vykonávání tradičních domácích prací (především u zaměstnankyň, kde je zřejmě vliv tradice silnější) a zesílení ekonomické aktivity (u dělnic se zvyšuje na téměř 41 hodin týdně). Současně dochází k prohlubování dělby rodinných činností ve smyslu diferenciacie tradičních mužských a ženských rolí.

Po dosažení 55 let věku ženy a 60 let věku muže je zpravidla ukončena poslední fáze ekonomického cyklu a v životním způsobu dochází k rozvolňování vazby na práci, pracoviště a snad i struktury mezilidských vztahů vytvářených na bázi pracoviště. Vzhledem k tomu, že rodina v tomto období již většinou absolvovala fázi reprodukčního chování a dospělé děti již založily vlastní rodinu, dochází ve struktuře každodenních činností lidí třetího věku k zásadním změnám, které mohou být provázeny určitými obtížemi se znovunaplňováním všedního dne vhodnou strukturou činností.

Převažující fáze životního cyklu mužů i žen v jednotlivých věkových skupinách je v zásadě ovlivněna fází rodinného cyklu, tedy především počtem a stářím nezaopatřených dětí. Přestože péče o děti a jejich výchovu prochází v průběhu rodinného života výraznou změnou, není komplex činností vázících se na dítě základní diferenciací osou mužských a ženských aktivit. Jak dokumentují výsledky diskriminační analýzy v tabulce 3, provedené na podrobně členěných strukturách činností (4) mužů a žen, *spočívá specifika využití času ve všech fázích rodinného cyklu ve vykonávání tradičních ženských prací v domácnosti.* Tyto práce, které se v určité míře vyskytují již u svobodných žen, jsou významně zastoupeny ve všech dalších fázích životního cyklu žen. Nejsou pouze bezprostředním efektem určitého období života rodiny, ale vý-

(4) Do uvedených diskriminačních analýz byli zařazeni všichni dotázaní ve věku 15—60 a více let

bez ohledu na typ ekonomické aktivity, sociální příslušnost a rodinný stav.

Tabulka 3. Hlavní diferencující činnosti mezi demografickými skupinami

I. funkce			II. funkce		III. funkce	
Diskriminující znak	Dominantní činnosti	výše kanonické korelace	Dominantní činnosti	výše kanonické korelace	Dominantní činnosti	výše kanonické korelace
Pohlaví	příprava jídla, péče o prádlo, obuv, ruční práce	0,79	×		×	
Věk	spánek, návštěva kina, aktivní sport, fyzická péče o děti	0,66	práce na pracovišti, fyzická péče o děti, rozhovory s dětmi, rozhovory s manželem(kou)	0,54	fyzická péče o děti, příprava jídla, odpočinek, rozhovory s manželem(kou)	0,45
Pohlaví — věk	příprava jídla, péče o prádlo, obuv	0,83	spánek, návštěva kin, fyzická péče o děti, aktivní sport	0,65	odpočinek, spánek, nákupy, poslech rozhlasu, poslech televize	0,56

N=1082

Pramen: Výzkum časových rozpočtů Pražanů (1977).

Poznámka: Diskriminační funkce vznikají jako vážený průměr struktur činností. Váhy jsou přiřazeny jednotlivým činnostem tak, aby maximalizovaly difference mezi analyzovanými skupinami. Do grafů jsou vynášeny hodnoty diskriminačních skóre, které jsou standardizovány na nulový průměr a jednotkovou směrodatnou odchylku. Metoda diskriminační analýzy — viz například Holda-Tošovský (1974); Tatsuoka (1970); Nie (1975).

Všechny výpočty diskriminačních funkcí byly provedeny pomocí programu SPSS na počítači IBM 370 a pomocí techniky diskriminační analýzy sekvenčně maximalizující Raovu zobecněnou Mahalanobisovu distanci.

sledníci složitého komplexu objektivních podmínek a působení sociokulturních vzorů v různých sociálních a věkových skupinách příslušníků obou pohlaví. Několikanásobně vyšší podíl času, který ženy ve srovnání s muži domácími pracím v průměru věnují, znevýhodňuje jejich týdenní časovou strukturu vzhledem k převážně většině ostatních činností. Tato základní diferenciací způsobu chování mužů a žen je velice výrazná. Pouze 4 % všech mužů a 11 % všech žen se ve svém každodenním programu odlišuje od tradičního pojetí mužské a ženské role v domácnosti. Bližší rozbor však ukazuje, že například skupina „netradičních žen“ je tvořena jednak svobodnými studentkami, tedy mladými ženami procházejícími přípravnou fází životního cyklu, a dále rozvedenými ženami a matkami neúplných rodin, v jejichž struktuře činností je vyšší podíl práce.

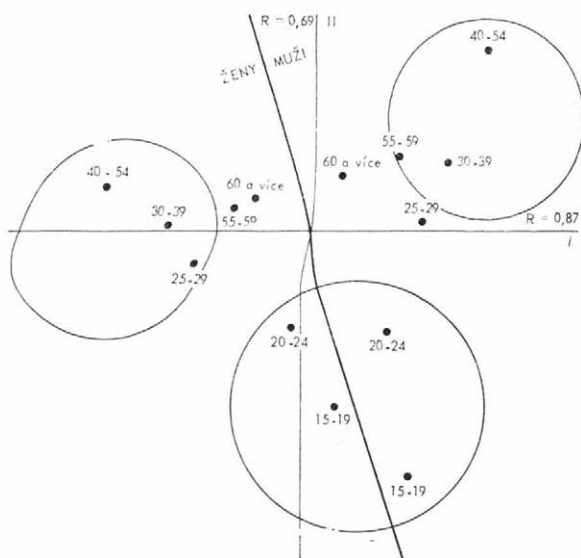
Také diskriminační analýza provedená na struktuře činností věkových skupin dokumentuje neodlučitelnost převažujícího typu každodenních činností a tradiční dělby mužských a ženských rolí ve všech fázích životního cyklu. První diskriminační funkce z hlediska věku (která vyčerpává 47 % celkové variance) ilustruje difference mezi životním způsobem mladé generace (a to především v období před založením rodiny a začleněním do pracovního procesu) a generace starých lidí. Hlavními diferencujícími činnostmi jsou především činnosti volného času, a to zejména ty, které jsou vázány na značnou dostupnost individua a jsou inertní vůči požadavkům rodiny a práce. Tomuto modelu se do určité míry vymyká fyzická péče o dítě, jejíž uvedení mezi činnostmi typickými pro mladší věkové skupiny naznačuje průnik způsobu chování svobodné mládeže připravující se na povolání také do rané fáze rodinného cyklu současných mladých rodin. Dominantní činnosti dalších dvou diskriminačních funkcí věkových skupin (první z nich vyčerpává 26 %, druhá 16 % celkové variance) již naznačují takové modely chování, které vyplývají z odlišného rozdělení časového fondu mužů a žen mezi práci a rodinu. První z nich zachycuje spíše typickou situaci muže středního věku, druhá je výrazem převažující struktury činností ženy v obdobích, kdy je orientována především na zajištění fyzické péče o děti a každodenní chod domácnosti. Toto začlenění žen do permanentně se opakujících provozních aktivit všedního dne jim zřejmě neumožňuje disponovat rozsáhlejšími bloky volného času, což mimo jiné může způsobovat vyšší podíl pasivního odpočinku žen. U obou převažujících struktur činností však souhlasně dochází k potlačení volnočasových aktivit, realizovaných individuálně a mimo byt, a k výrazné orientaci na rodinný život, projevující se ve sféře každodenních povinností, volného času i partnerských vztahů.[5]

(5) Obdobné výsledky, které dále specifikují převažující způsoby chování v jednotlivých věkových skupinách mužů a žen, vyplývají z diskriminační analýzy struktur činností ve skupinách členěných podle pohlaví a věku. První funkce (vyčerpává 52 % celkové variance) je opět vyjádřením základní diferenciací osy podílu obou pohlaví na dělbě tradičních domácích prací. Teprve po eliminaci základního rozdílu průměrného mužského a ženského chování v rozsáhlých obdobích životního cyklu se prosazují další typické modely chování, v nichž je již určující vzájemná vazba věku a převažující

struktury chování. Uvedené dominantní činnosti jsou vyjádřením diferenciací typických způsobů chování v počáteční a konečné fázi životního cyklu, kdy se ve způsobu života buď dosud neprojevovalo začlenění do rodiny a výrobního procesu, nebo již naopak došlo k rozvolnění jejich bezprostřední vazby na každodenní činnosti. V pořadí druhá diskriminační funkce (vyčerpávající 17 % celkové variance) je ilustrací kontrastu životního způsobu mládeže s životem lidí v dalších fázích životního cyklu, třetí diskriminační funkce (vyčerpává 10 % celkové variance) specifikuje životní způsob starší generace.

Provedené analýzy shodně dokumentují vzájemnou vazbu demografických charakteristik a struktury každodenních činností. Sjednocování věkových období startu ekonomického a rodinného cyklu a jejich dalšího průběhu ve skupinách dělníků i zaměstnanců vedou k relativnímu zdůraznění pevnosti této vazby. Ve struktuře každodenních činností jsou určující sociální souvislosti mužské a ženské role, které se však projevují odlišným způsobem v mládí, středním věku a ve stáří. Grafické znázornění míry difference typických činností ve věkových skupinách mužů a žen (schéma 1) ukazuje, že ačkoli ve věku počátečních a konečných fází životního cyklu dochází ke značnému přiblížení jejich způsobu chování, není dosud v žádné z uvedených věkových skupin vliv pohlaví zcela eliminován.

Schéma 1: Lokace věkových skupin mužů a žen na kanonických funkcích reprezentujících převládající struktury činností

V rozsáhlém věkovém období, kdy je životní způsob v zásadě určen intenzitou vazby na rodinu a začleněním do procesu ekonomické reprodukce společnosti, se dále prohlubuje diferenciace převažující struktury činností mužů a žen. I když objektivní determinantou těchto změn zůstávají změny v průběhu životního cyklu, výrazně se do tohoto procesu promítá vliv sociokulturní tradice dělby mužských a ženských rolí v domácnosti a působení systému hodnot vázaných na rodinný život. V každodenním životě je hodnota rodiny spojována s celou řadou aktivit, vážících se jak na provoz domácnosti, fyzickou péči o děti a jejich výchovu, tak na typ mezilidských vztahů a způsob trávení volného času příslušníků rodiny. *Tyto aktivity (specifikované z hlediska sociálních, příjmových, lokálních a dalších charakteristik) se do životního způsobu rodiny prosazují postupně, a to v závislosti na stabilizaci životních podmínek rodiny a zpravidla také důrazněji až po ukončení etapy rychlých vnitřních změn rodiny (například po ukončení období intenzivní fyzické péče o nejmenší děti).*

Ve věkové skupině 40—54 let, tedy v rodinách s dospívajícími nebo již dospělými dětmi, je již relativně oslaben tlak objektivních determinant raných fází rodinného cyklu, vedoucí mimo jiné k určitým odchylkám tradiční dělby

mužských a ženských rolí. Chod domácnosti, stabilizovaný v průběhu zhruba dvacetiletého trvání manželství a pevně spjatý s celým komplexem hodnotových orientací, způsobů chování členů rodiny i stylu a rytmu rodinného života se dostává do určité vrcholové fáze, v níž je věnován dosud nebývalý realizační prostor tradičním činnostem mužů a žen v rodině. Zůstává otázkou, do jaké míry jsou tyto činnosti nutným zajištěním provozu a chodu domácnosti a zda právě v tomto období nedochází k zesílení dalších vlivů. Zda například v části vykonávaných tradičních činností není obsažen hodnotový prvek kreativních a volnočasových aktivit, nebo zda nejsou některé činnosti vykonávány jako součást aspirovaného vzoru rodinného života. Je možné, že v tomto zpravidla konečném období společného života s dětmi, časově splývajícím s vrcholem ekonomické aktivity a dosažené životní úrovně, jsou struktury každodenních činností výsledkem složitého komplexu vzájemně se ovlivňujících tlaků objektivních podmínek, sociokulturní tradice a hodnotových orientací.

V této souvislosti je však třeba připomenout, že v dnešních rodinách staršího středního věku je zpravidla ve srovnání s mladou generací nižší úroveň vzdělání a zřejmě i vyšší homogenita sociálně třídního původu, které ovlivňují mimo jiné jejich adaptabilitu na změny životních podmínek socialistické společnosti. Vzhledem k tomu, že naprostá většina z nich byla zakládána v prvních fázích budování socialistické společnosti, kdy byly ještě velmi živé sociokulturní tradice rodiny buržoazní společnosti (část generace dokonce v buržoazní společnosti prožívala své dětství a mládí), mohou se právě u těchto rodin v různé míře projevovat i vlivy realizovaného nebo aspirovaného způsobu života v období dětství a mládí. Nelze proto předpokládat, že dnešní mladá generace bude po dosažení svých 40 let realizovat v zásadě shodný životní způsob rodiny a klást stejný důraz na vykonávání tradičních domácích prací. Je naopak možné, že *budou zesilovat tendence omezit rozsah dnes běžně vykonávaných domácích prací a důraz na hodnotu rodinného života se bude více projevovat ve struktuře trávení volného času, v rozšíření a zkvalitnění volnočasových aktivit partnerského a rodinného charakteru.*

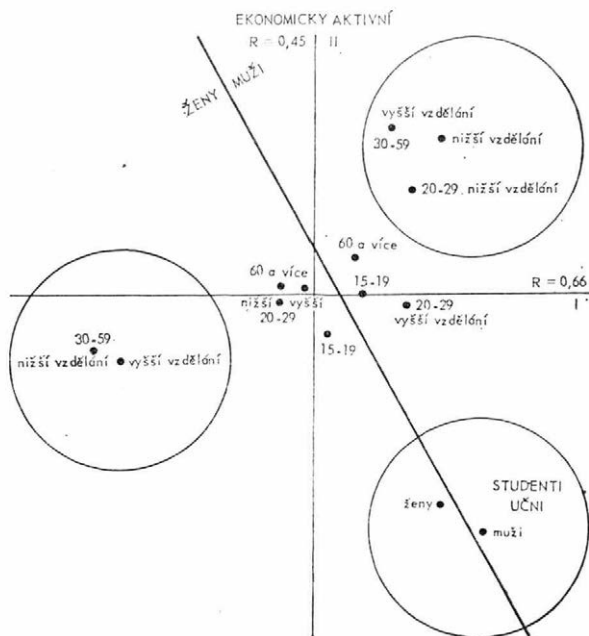
V dalších věkových fázích současných rodin zpravidla dochází k rozvolnění rodinného života a omezení chodu domácnosti v souvislosti s odchodem dětí z rodiny a někdy i prvními příznaky fyzických obtíží ve stáří. Podstatným zásahem, který ovlivňuje změnu struktury každodenních činností, je ukončení ekonomické aktivity. V životním způsobu starých lidí dochází ke snižování rozdílů ve struktuře činností mužů a žen a v základním rozdělení časového fondu k určité podobnosti se strukturou činností mladé generace. Ta vyplývá především z relativně velkého množství volného času, v němž je věnován vyšší podíl činnosti nerodinného charakteru. Podobnost je zvláště zřejmá na schématu, kde jsou zachyceny jednotlivé struktury činností v souhrnných kategoriích a kde tudíž neintervenují některé kvalitativní aspekty diferenciací časového fondu.⁽⁶⁾ Podobnost struktury činností mužů a žen v důchodovém věku může být do jisté míry dána tím, že do domácnosti je zčásti predisponován čas bývalé ekonomické aktivity, a to u žen i u mužů. V současné společnosti zřejmě dosud chybí mechanismy, jež by podporovaly začlenění důchodců do občanského života, společenských a zájmových organizací a zpomalovaly tak

(6) Např. souhrnná kategorie účasti na kultuře zahrnuje jak kulturní aktivity doma, tak návštěvu různých kulturních zařízení apod.

proces postupného uzavírání starých lidí do vlastního světa, vyplývající ze zesilování psychických a fyziologických změn stáří.

Schéma č. 2, v němž jsou vedle členění věkových skupin mužů a žen současně odlišeny různé úrovně vzdělání (a to vzdělání typického pro dělníky a převažující typ vzdělání zaměstnanců), je dalším potvrzením pevné vazby struktur činností a demografických charakteristik a současně dokumentuje poměrně slabý vliv sociální příslušnosti a vzdělání. I když je v jednotlivých sku-

Schéma 2: Lokace věkových skupin mužů a žen různých úrovní vzdělání na kanonických funkcích reprezentujících převládající struktury činnosti

pinách mužů a žen prokazatelná diferenciací struktur činností v závislosti na úrovni vzdělání, nedochází pod jeho vlivem k výraznějšímu oslabení determinace demografických charakteristik. Pouze v případech, kdy se typ sociálních a vzdělanostních charakteristik přímo podílí na vymezení fází ekonomického cyklu a věkových posunech startu průběhu rodinného cyklu (například u studentů, mužů s vyšším vzděláním do 30 let), je jejich vliv na strukturu činností důraznější. Tento efekt se však zcela vyrovnává po dosažení 30 let věku, kdy se věkové členění fází životního cyklu dělníků i zaměstnanců sjednocuje.

Vazba demografických charakteristik a převažujících modelů chování je natolik pevná, že téměř celá polovina (41 %) všech dotázaných ve svém každodenním životě nevybočuje ze základní struktury činností, typické pro jejich pohlaví a věk. Sledujeme-li tři základní fáze životního cyklu — mládí, střední věk a stáří (tabulka 4) — ukazuje se poněkud jiný typ závislosti věku a struktury činností u mužů a žen. U mužů je zřejmě základní vazbou průběh ekonomické aktivity, která ovlivňuje strukturu každodenních činností a projevuje se vyšší závislostí věku a způsobu chování v jejich okrajových fázích. U žen je silnější vazba na fáze rodinného cyklu a z nich vyplývající zatížení

ženy rodinnými činnostmi, a to především u mladé rodiny. Ve středním věku ženy dochází k určitému oslabení vazby na věkové charakteristiky. Největší varieta způsobů chování se projevuje ve stáří.

U druhé poloviny, dotázaných, jejichž struktura činností se více blíží modelům chování jiných demografických skupin, nejčastěji dochází k podobnosti s nejbližšími věkovými kategoriemi (zpravidla staršími) a velmi zřídka k přiblížení typickým strukturám činností opačného pohlaví. Z tohoto hlediska je

Tabulka 4. Podobnost struktury činností u věkových skupin mužů a žen

Procento respondentů realizujících strukturu činností odpovídající:

Věkové skupiny	mužům:			ženám:		
	mladým	středního věku	starým	mladým	středního věku	starým
Muži:						
mladí (15—29 let)	61,1	16,3	6,9	15,7	—	—
středního věku (30—54 let)	16,7	53,0	22,7	5,3	1,9	0,4
staří (55 let a více)	12,2	24,5	55,2	6,1	—	2,0
Ženy:						
mladé (15—29 let)	7,2	1,0	1,9	65,8	15,9	8,2
středního věku (30—54 let)	1,7	2,6	2,0	13,4	60,3	20,0
staré (55 a více)	—	1,9	7,7	9,6	26,9	53,9

N=1082

netypická mladá generace (především kategorie 15—19 let), u níž je relativně konzistentní struktura činností odpovídající věkovému vymezení, ale poměrně vysoký výskyt případů záměn mužských a ženských způsobů chování. I když se tento vztah poněkud rozvolňuje ve věkové kategorii 20—24 let, stále ještě se projevuje určitá otevřenost vůči struktuře činností opačného pohlaví, a to především u chlapců. U mladých žen v tomto věku dochází ke startu rodinného cyklu, a tedy podstatné změně způsobu chování, vázané od tohoto věku stále více na sociální důsledky ženských rolí.

Ve skupině žen dochází k vzájemnému prolínání faktického věku a realizovaných struktur činností směrem k bezprostředně mladším nebo (častěji) starším ročníkům v závislosti na posunech věku rodinného startu. Jsou však minimalizovány podíly žen, jejichž struktura činností více odpovídá mužské populaci, a pokud se vyskytují, nejsou soustředěny do určitých věkových kategorií.

U mužů dochází spíše k opačnému efektu. Pokud se jejich struktura činností podobá spíše modelu ženské části populace, jedná se téměř výlučně

o podobnost se strukturou činností mladých svobodných žen. Tato podobnost se objevuje ve všech věkových skupinách mužů, s výjimkou těch nejstarších, a je zřejmě vyjádřením netypické orientace volnočasových aktivit. Pouze výjimečně se vyskytují případy mužů, kteří ve středních, vrcholových nebo závěrečných fázích životního cyklu realizují spíše ženský model chování a prakticky vůbec nedochází k přenosu tradičních ženských prací na mužské členy rodiny.

Změny ve struktuře každodenních činností v průběhu životního cyklu mužů a žen lze shrnout do několika základních poznatků:

- Průběh životního cyklu mužů a žen je zásadním způsobem ovlivňován fází rodinného a ekonomického cyklu, jejichž intervence se projevují u obou pohlaví. U struktury činností mužů je však vyšší závislost na průběhu ekonomického cyklu, u žen je primární vazba na rodinný cyklus.
- Základní diferenciacie struktury činností mužů a žen spočívá v rozdílných časových výdajích na rodinu a domácnost a projevuje se ve všech věkových kategoriích v rozmezí 20–54 let.
- Relativně nejnižší podíly času na domácnost jsou v rané fázi rodinného cyklu, kdy je dělba mužských i ženských rolí do určité míry vyrovnávána zajišťováním fyzické péče o dítě a se stabilizací rodinného života roste.
- Typickými činnostmi ženy zůstávají tradiční domácí práce, spojené především se zajištěním chodu domácnosti, podíl mužské práce je v mladých rodinách orientován především na dítě a s růstem životní úrovně se přesouvá na vykonávání tradičních mužských prací.
- Vliv sociální diferenciacie na průběh životního cyklu se projevuje pouze omezeně. U žen do určité míry ovlivňuje základní rozdělení času mezi práci a rodinu (čas věnovaný práci s vyšším vzděláním stoupá), zatímco u mužů se čas práce dělníků a zaměstnanců v průběhu životního cyklu příliš nemění.
- Důraznější vliv sociální diferenciacie byl prokázán pouze v případech, kdy se přímo podílí na diferenciaci věkového vymezení fází rodinného a ekonomického cyklu. Tyto rozdíly se vyrovnávají ještě v průběhu mládí, do 30 let věku.

Vliv dítěte na průběh rodinného a životního cyklu

Podstatné omezení výrobní funkce rodiny v socialistické společnosti, umožňující kvalitativní posun v chápání významu rodiny, se výrazně promítá také do postavení a role dítěte. V naprosté většině sociálních skupin společnosti vymizelo chápání dítěte jako pracovní síly v rodině a dochází naopak k rychlému rozšiřování modelu rozvinutého spotřebního chování orientovaného na děti, které bylo v minulosti typické pouze pro nejbohatší vrstvy společnosti. Dítě se stává jednou z podstatných cílových hodnot a je spojováno především s potřebou naplnění lidského života a zachování jeho kontinuity.

Analýza změn struktury činností v průběhu rodinného cyklu potvrzuje bezprostřední vazbu dítěte na strukturu vykonávaných činností pouze u mladých rodin, pečujících o děti nejmladšího věku. Raná fáze socializačního působení má zpravidla charakter drobných činností, které však prostupují celou dobu trávenou společně s dítětem a výrazně omezují varietu vykonávaných činností ostatních členů rodiny, především matky — a to jak u provozních činností

domácnosti tak ve způsobu trávení volného času. V tomto období je malé dítě výraznou determinantou životního způsobu mladé rodiny a může působit jako bariéra, zvláště u mladých lidí, jejichž dřívější způsob života odpovídal modelu chování mládeže připravující se na povolání [Mladí 1977]. V reprezentativním výzkumu volného času mládeže, realizovaném v roce 1976, například pouze 33 % rodin uvádí, že v souvislosti s narozením dítěte nedošlo k podstatnějším změnám jejich životního způsobu a trávení volného času. Jedná se především o manžele, kteří dosud bydlí společně se svými rodiči nebo jim rodiče trvale vypomáhají. Ostatní mladí lidé uvádějí jako nejčastější změnu životního způsobu především omezení sportovních činností, všech kulturních aktivit realizovaných mimo byt a zčásti také omezení zájmové umělecké činnosti a sociálních kontaktů mimo rodinu. Nejčastějšími činnostmi objevujícími se v souvislosti s narozením dítěte jsou domácí práce, ženské ruční práce a další aktivity vázané na pobyt v bytě nebo domě. Omezený prostor pro realizaci kvalitativně vyšších činností volného času je dán mimo jiné právě sníženými možnostmi mladých rodičů trávit volný čas mimo byt. Pouze 40 % všech mladých rodičů má možnost zajistit si v této době hlídání dítěte. U dalších manželství je to z poloviny spojeno se značnými komplikacemi a z poloviny téměř vyloučeno.

Vliv dítěte na vnitřní strukturu a celkovou sumu každodenních prací v domácnosti se projevuje výrazně u narození prvního dítěte a se zvyšováním počtu dětí roste v průměru asi o 3 hodiny týdně [tabulka 5]. [7] U mužů je vazba změn časové struktury v souvislosti s dětmi značně zprostředkovaná. V rozsahu činností orientovaných bezprostředně na dítě se souvislost s jejich počtem neprojevuje. Ve sféře domácích prací dochází s rostoucím počtem dětí naopak k postupnému snižování celkové sumy času. *Počet nezaopatřených dětí spíše jako by zdůrazňoval dělbu tradičních rolí muže a ženy, a to nikoli pouze v rámci rodiny, ale v celém kontextu životního způsobu.* Zatímco u ženy se tradiční činnosti váží především na rodinu a domácnost a dochází ke snižování času práce, muži ve vícedětných rodinách se chodu domácnosti věnují méně, ale zvyšuje se průměrný čas jejich práce a výdělečné činnosti. Vazba mužů na rodinu se zřejmě ve vícedětných rodinách transformuje především do sféry ekonomického zabezpečení a vybudování dostatečného životního standardu pro současné i budoucí potřeby.

Hypotézu o vysokém růstu domácích prací žen jako nutném důsledku péče o dítě do určité míry zpochybňuje časová struktura osamělých žen s dětmi, v níž je minimalizován čas domácích prací (24 hodin týdně). Současně roste celkový rozsah ekonomické aktivity (42 hodin týdně), který odpovídá průměrnému týdennímu času práce zaměstnanců. Nutnost suplovat funkce muže v neúplných rodinách se zřejmě nejvíce promítá do pracovního začlenění ženy jako podmínky pro zajištění ekonomického standardu rodiny. Tyto tlaky zpětně ovlivňují celkový rozsah domácích prací a nutí zřejmě rozvedené ženy s dětmi k vyšší racionalizaci domácnosti. Snížení času se projevuje především u tradičních činností, do určité míry je také nižší čas fyzické péče o dítě. Vý-

(7) Údaje v tabulce 5 jsou do jisté míry zkresleny sociální situací uvedených typů rodin. Ve skupině vdáných žen bez nezaopatřených dětí je vysoký podíl žen středního a staršího věku, jejichž struktura každodenních činností v domácnosti je již vý-

razně ovlivněna minulými fázemi rodiny s nezaopatřenými dětmi; v rodinách se třemi nezaopatřenými dětmi je vyšší podíl dělnických domácností, který výrazně ovlivňuje průměrné údaje časové struktury.

chovné vedení dítěte a čas věnovaný bezprostředně jeho rozvoji a upevňování vzájemných vztahů matky a dítěte však zcela odpovídá údajům u vdaných žen.

I když malé dítě může v mladé rodině do určité míry působit jako bariéra dosud vykonávaných činností, spočívá jeho zásadní význam pro průběh životního cyklu v posílení její adaptability na sociokulturní vzory rodinného živo-

Tabulka 5. Struktura týdenního časového fondu ekonomicky aktivních ženatých mužů a vdaných (rozvedených) žen podle počtu nezaopatřených dětí v domácnosti (v hodinách)

Skupiny činností	Muži ženatí				Ženy vdané				rozvedené s dětmi
	bez dětí	s 1 dítětem	se 2 dětmi	se 3 dětmi	bez dětí	s 1 dítětem	se 2 dětmi	se 3 dětmi	
Práce a čas na pracovišti	44,6	42,8	44,4	45,6	41,4	36,4	35,9	30,0	42,1
Doprava	10,9	11,2	11,1	9,7	9,9	9,4	8,3	8,7	11,4
Domácnost, služby	11,4	13,3	12,1	9,5	24,7	27,4	30,0	37,6	23,5
v tom-fyzická péče o děti	0,1	0,8	1,1	1,1	0,1	2,4	3,5	7,8	1,3
-příprava jídla	1,4	2,0	1,7	1,4	9,9	10,3	11,1	12,2	9,1
-péče o prádlo, obuv	0,6	0,4	0,4	0,4	4,1	4,2	4,7	5,2	4,2
Biologicko-fyziologické potřeby	66,4	66,0	64,9	64,2	64,8	66,0	65,5	63,0	62,8
Studium a participace	2,8	2,7	3,6	4,4	1,3	1,6	1,6	1,3	1,9
Technické a manuální aktivity	3,7	3,5	3,9	2,6	4,3	4,0	3,6	4,0	2,8
Pohybové aktivity	3,7	4,0	4,1	6,1	2,6	3,3	3,0	2,3	3,3
Účast na kultuře	13,8	13,2	12,2	12,1	11,1	10,0	9,6	9,0	11,6
Sociální kontakty	5,9	7,0	7,7	9,4	4,4	5,9	6,6	5,8	5,8
v tom-rozhovory s dětmi	0,4	1,7	1,8	1,9	0,4	1,4	2,0	1,3	1,6
Ostatní aktivity	4,8	4,3	4,0	4,4	3,5	4,0	3,9	6,3	2,8
Volný čas celkem	34,7	34,7	35,5	39,0	27,2	28,8	28,3	28,7	28,2

Pramen: Struktura týdenního časového fondu Pražanů na jaře 1976. ČSÚ ÚFS ČSAV, 1977.

ta existující ve společnosti a to zpravidla již v období orientace manželů na narození dítěte [Způsob 1978]. V rané fázi rodinného cyklu je dítě jednou ze základních motivací stabilizace rodinného života, jejíž bezprostřední vliv je v průběhu rodinného cyklu modifikován složitým komplexem funkcí rodiny a jejich sociálních vazeb ve společnosti. V případě mladých otců je zesílení jejího významu v systému hodnotové orientace zpravidla spojeno s osvojováním základních dimenzí rodičovské role, a to především v oblasti sociálních kontaktů s dětmi. V průběhu rodinného cyklu je oslabován tlak bezprostřední péče o dítě na rozsah ostatních činností vykonávaných v domácnosti. Péče o děti a jejich výchova však do značné míry mění charakter všech činností v rodině. Mění podmínky, v nichž jsou jednotlivé činnosti vykonávány a naplňuje je novým obsahem. Přítomnost dětí dále zdůrazňuje pravidelnost rytmu všedního dne, který je přizpůsobován odlišným požadavkům biologického rytmu dětí a dospělých členů rodiny (například doba spánku). Nutnost časově pevně fixovat řadu každodenních činností urychluje vytváření stabilizované struktury činností a vymezuje pevný rámec všedního dne.

V době začlenění dítěte do vzdělávacích a výchovných zařízení a systému společenských i zájmových organizací se může dítě stát určitým aktivizujícím činitelem potenciálních změn životního způsobu rodiny, a to jak pod vlivem celospolečensky regulovaných vzorů životního způsobu, tak rozšiřováním jeho sociální zkušenosti. Zůstává otázkou, do jaké míry je rodina schopna akceptovat tyto změny ve sféře hodnot a navyklých způsobů chování.

V průběhu dospívání dítěte dochází k postupnému omezování rodinných činností v jeho struktuře každodenního života a obohacování typickými prvky chování mládeže. K obdobnému procesu přesunu dominance referenčních skupin dochází také v oblasti hodnotové orientace mladých lidí. V této době se v kontextu vývoje orientační rodiny začíná měnit základní charakter vlivu dítěte. *Mladá generace vnáší do způsobu života rodiny řadu inovačních prvků, které jej přímo „omlazují“ nebo alespoň zprostředkovávají kontinuitu rodičů a dalších věkových skupin.* [8] Toto ovlivnění kontinuity života se významně projevuje také v období třetího věku rodičů, tedy v době, kdy mladá generace již založila nebo zakládá vlastní rodinu. Význam se však přesouvá na generaci vnuků, která napomáhá upevňování vzájemných vztahů rodičů a prarodičů a urychluje vytváření stereotypů vzájemných kontaktů širší rodiny.

Vliv dítěte na způsob života se v různé míře projevuje ve všech fázích rodinného cyklu. Dítě je bezesporu jednou z dominant hodnotové orientace dospělých a vtiskuje charakter rodinnému životu. *V každodenním provozu domácnosti je však přítomnost dítěte pouze jednou z determinant struktury činností* a zpravidla příliš neovlivňuje základní rozsah a převažující tradiční charakter domácích prací.

Závěr

Životní způsob současné rodiny je ovlivňován jak změnami v průběhu rodinného cyklu, tak důsledky vyplývajícími ze začlenění muže a především ženy do procesu ekonomické aktivity. V tomto kontextu je koncipována základní struktura činností, jež může být zdrojem satisfakce nebo naopak frustrace pro jednotlivé členy. Rozdělení času mezi práci, rodinu a volný čas je výsledkem složitého komplexu objektivních podmínek, sociokulturních vzorů a hodnotových orientací. Vzájemný tlak rodiny a pracovní aktivity provází dnešní ženy všech sociálně třídních skupin po dlouhé období jejich života. Zůstává otázkou, do jaké míry je nastupující mladá generace připravena na dualitu základních životních funkcí ženy a zda řada krizových situací mladých domácností není v zásadě ovlivněna jejich nízkou připraveností na nápor prvních fází rodinného cyklu. V této oblasti je zřejmě celospolečensky regulovaná výchova k rodičovství ještě mnohé dlužna.

Srovnání s dříve provedenými šetřeními využití času domácností [Struktura 1972] ukazují, že do struktury každodenních činností a především rozsahu domácích prací dnešní rodiny se jen velmi zvolna prosazují změny životních podmínek ve společnosti. I když je podíl domácích prací žen neúměrně vysoký a působí mimo jiné jako bariéra zkvalitňování volného času a rozvoje osobnosti, je na druhé straně určitým dokladem všeobecně rozvinutého modelu rodinného života v socialistické společnosti, který není ohrožován tlakem sociálních nebo ekonomických nejistot.

(8) Při statistické analýze podobnosti struktur činností se ukázalo, že podobnost rodičů a dětí (ve věku 15–19 let) vystupuje do popředí zhruba na

třetím místě, po odečtení vlivu věku a typu ekonomické aktivity.

Současné lze však předpokládat, že rostoucí význam práce, kvalitativních prvků trávení volného času a mimo jiné také důraz na sféru mezilidských vztahů v rodině budou stále silněji působit na omezení provozních činností v domácnosti. To je však dlouhodobý proces, projevující se v současné době spíše jen náznaky. O to důraznější je nutnost zlepšovat objektivní podmínky (například ve sféře služeb, zařízení pro děti předškolního a školního věku apod.).

V oblasti sociální péče o děti a mladé rodiny Československo realizovalo řadu velkorysých sociálních opatření, jimiž se jednoznačně řadí mezi světovou špičku. Tato opatření jsou především směřována do raných fází rodinného cyklu, do období péče mladých manželů o nejmenší děti. Intervence do života rodiny v pozdějších fázích životního cyklu jsou méně běžné a propracované. Empirické zkušenosti ukazují [Brůžek a kolektiv 1977], že pokud jde o psychický, duševní a kulturní rozvoj dítěte, hlavní rozdíly mezi dětmi z rodin s odlišnou kulturní a vzdělanostní úrovní se otevírají až v době školní docházky. To znamená v období, které je dnes jen v malé míře předmětem systematické intervence společnosti do života rodiny. Domnívám se, že by bylo vhodné obrátit pozornost na tuto fázi, a to nejen ve smyslu propagace účinných forem a metodických doporučení, jak vést dítě k osvojování kulturních hodnot. Je třeba rovněž vést rodiče k tomu, aby si vhodnou dělbu práce v domácnosti dokázali vytvořit dostatečný prostor pro dítě právě v tomto důležitém období.

Zkušenosti ukazují, že jednou z věcí, kterou rodina předává ve vysoké míře budoucím pokolením, jsou právě modely dělby práce v domácnosti a na ně vázané chápání mužské a ženské role. Kulturní a sociální změny v životním způsobu nutně tedy předpokládají „výchovu rodičů“ k racionalizaci chodu domácnosti. Význam těchto změn nespočívá pouze ve využití časového fondu, ale má širší kulturní význam.

Literatura

- Brůžek, M. a kol.: *Úloha rodiny v předávání kulturních hodnot*. In: Socialistický způsob života a rodina. Praha, Čs. sociologická společnost 1977.
- Filipcová, B. — Filipec, J.: *Různoběžky života*. Praha, Svoboda 1976.
- Holda, D. — Tošovský, J.: *Diskriminační analýza*. Sociologický časopis 1974, č. 4.
- Horská-Vrbová, P.: *Kapitalistická industrializace a středoevropská společnost*. Praha, Academia 1970.
- Charčev, A. G.: *Brak i semja v SSSR*. Moskva, Mysl 1976.
- Máchová, J.: *Spor o rodinu*. Praha, Mladá fronta 1970.
- Mladí televizní diváci. Závěrečná zpráva*. Praha, Studijní odd. Československé televize (nepublikováno).
- Nie, N. H.: *Statistical Package for the Social Sciences*. New York, Mc. Graw-Hill Inc. 1975.
- Juk, Z. M.: *Trud ženščiny i semja*. Minsk, Belorus 1975.
- Pohyb obyvatelstva v Československé socialistické republice v roce 1974*. Praha, FSÚ, ČSÚ, SSÚ 1977.

Rapoport, R. — Rapoport, R. N. — Strelitz, Z.: *Leisure and the Family Life Cycle*. London, Routledge 1975.

Rendlová, E.: *Struktura každodenních činností mládeže*. Praha, ČSAV 1978 (rukopis).

Rendlová, E. — Vitečková, J.: *Struktura každodenních činností — základní charakteristika způsobu života*. Sociologický časopis 1977, č. 6.

Sítání lidu, domů a bytů. Praha, FSÚ 1970.

Socialistický způsob života a rodina. Praha, Čs. sociologická společnost 1977.

Struktura časového fondu domácností. Praha, FSÚ 1972.

Struktura týdenního časového fondu Pražanů na jaře 1976. Praha, ČSÚ, ÚFS ČSAV 1977.

Tatsuoka, M.: *Multivariate Techniques for Behavioral Sciences*. New York, Wiley and Sons 1970.

Šolcová, M.: *Rodina a její funkce v socialistické společnosti*. Praha, Horizont 1976.

Vasiljeva, K.: *Semja i jeho funkci*. Moskva, Statistika 1975.

Večerník, J. — Vitečková, J.: *Změny v některých podmínkách a rysech způsobu života pracujících žen v ČSSR*. Sociologický časopis 1976, č. 1.

Vitečková, J.: *Výzkum časových rozpočtů Pražanů*. Sociologický časopis 1977, č. 3.

Způsob života v hl. městě Praze ve vztahu k obytnému prostředí a třídně sociální struktuře pražského obyvatelstva. Závěrečná zpráva. Praha, Ústav marxismu-leninismu UK, Praha 1978.

Životní dráhy pracujících obyvatel ČSSR. Studie. Bratislava, Čs. výzkumný ústav práce a sociálních věcí 1975.

Резюме

Э. Рендлова. Структура использования времени семьи на различных фазах жизненного цикла

Из анализа бюджета времени пражского населения вытекает, что важнейшими социальными факторами, оказывающими влияние на различные виды деятельности и на расходование времени на них, являются возраст, пол и фазы жизненного цикла. Факторы, связанные с социальной структурой и образованием, модифицируют типы деятельности в демографических группах. Однако, сами по себе они воздействуют намного слабее как дифференцирующий фактор структуры отдельных видов деятельности.

Типы различных видов деятельности весьма резко отличаются друг от друга, в особенности в следующих трех фазах жизненного цикла: в период подготовки к профессии и перед вступлением в брак, в среднем возрасте и в «третьем» возрасте. Наибольшие различия в деятельности мужчин и женщин наступают в среднем возрасте, когда женщины (в особенности с маленькими детьми) намного больше занимаются работами по дому, тогда как мужчины больше ориентируются на те виды деятельности, которые связаны с профессиональной карьерой и которые направлены на повышение уровня материального благосостояния семьи. Дифференциация в структуре деятельности и в расходовании времени у самых младших возрастных категорий мужчин и женщин сравнительно незначительна. Различия в «третьем» возрасте остаются очевидными под влиянием прекращения участия в трудовом процессе и ограничений объема домашних работ, однако, по сравнению со средним возрастом они сближаются. В общем можно сказать, что несмотря на значительный размах профессиональной занятости женщин, повышение уровня их образования и массовое вовлечение женщин в общественно-политическую работу, структура их деятельности в большей степени находится под влиянием материнства и воспитания детей, тогда как у мужчин в течение их жизни деятельность больше оказывается под влиянием типа и ориентации профессиональной карьеры.

Современные типы деятельности и использования времени, в особенности у представителей пожилого возраста, в значительной мере испытывают влияние традиций. Следует предположить, что по мере вступления нынешних молодых людей (которые уже воспитывались в условиях социалистического общества и которые интенсивно

усваивали его ценностные ориентации и нормы) в фазу среднего и пенсионного возраста, имеющиеся сейчас различия между структурой отдельных видов деятельности мужчин и женщин уменьшатся. В социалистическом обществе произошла заметная гомогенизация структуры различных видов деятельности и расходования времени на них. Исчезли типичные образцы заботы о домашнем очаге и об удовлетворении основных потребностей, типичные для пауперизованных слоев населения и для «классов бездельников». Во всех социальных группах на первый план выдвигаются виды деятельности, которые связаны с работой, с экономической активностью. Определенного уровня достигли требующие много времени работы, связанные с домашним хозяйством. Постепенно все более распространяются те виды деятельности, которые связаны с общественной работой, с повышением уровня образования и с культурным времяпрепровождением.

Summary

E. Rendlová: The Structure of Utilization of Time Reserves in Families in Different Phases of the Life Cycle

The analysis of the time reserves of the Prague population indicates that the following variables represent the most important social factors affecting activities and the amount of time spent on them: age group, sex, and the phase of the life cycle. In themselves, however, factors connected with social structure and education, though modifying activity models in demographic groups, operate as a less powerful differentiation factor in the structure of activities.

Activity models display conspicuous differences in especially the following phases of the life cycle: in the preparatory stage prior to the exercise of profession and the foundation of family, in middle age, and the "third" age. The greatest differences between men and women are observable in the middle age — women (especially women with small children) spent most of their time in household chores, whereas men display a predominant orientation towards professional career and activities aimed at improving the family's standard of living. In the youngest age group, differences between men and women with regard to the structure of activities and the amount of time these absorb are relatively less prominent. Differences specific to the "third" age group, though persisting due to the influence of the time reserves ensuing from the release from economic activity and the reduction of the volume of household work, are levelled out in comparison with the middle age group. On the whole, the situation allows for the following generalization: despite the great upsurge of women's professional activity, the growth of their educational standards and political and public involvement, women's activity structure is heavily influenced by motherhood and the education of children. In contrast, the prevalent determining factor in men's life are the specific type of vocational orientation and professional career.

Current activity patterns and the use of time are — especially in older age groups — heavily influenced by tradition. It can be assumed that the entry of young people (who were brought up in the context of socialist society and completed the process of intensive acquisition of its norms and values) into the middle and post-productive phase will lessen the differences currently existing between men's and women's activity structures. Under the conditions of socialist society, activity structures and attendant time use have undergone a process of unmistakable homogenization. Symptomatic of this trend is the disappearance of typical patterns of household work and the ways and means of offsetting fundamental needs characterizing pauperized strata of the population and "leisured classes". Activities involving economic preoccupations are particularly prominent in all social groups. Demanding forms of household work display a new degree of stability and activities connected with community work, self-education and culture are steadily broadening their range of operation.